

A n m e l d e l s e r.

Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udgivne for det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog af **Kr. Erslev**. Kbh. 1901.

For alle venner af studiet af Middelalderens kulturhistorie er denne bog kommen som en stor tilfredsstillelse. For første gang foreligger her i en mønsterværdig samlet udgave en gruppe af indbyrdes beslægtede dokumenter, der er af den største betydning til belysning af vigtige kulturhistoriske forhold herhjemme netop i det tidsafsnit (1250—1450), der ellers på så mange områder karakteriseres ved kildernes fattigdom¹⁾. Man kan da næsten sige, at en ny guldgrube er åbnet for forskeren ved, at disse dokumenter, der hidtil enten slet ikke har været udgivne eller i al fald har måttet opsøges på mange forskellige steder, nu findes samlede på ét sted. Tilmed har udgiveren lettet forskningen i høj grad ved det fuldstændige system af minegange, han har anlagt på kryds og tværs gennem stoffet. En udgaves betydning ligger jo ikke blot i den omhyggelige tekstbehandling; for et reelt historisk studium af dokumenterne vil gode og udtømmende registre være af særlig værdi. I denne henseende må unægtelig professor Erslevs bog prises højt. Den er ikke blot forsynet med et udtømmende navneregister og et meget fyldigt sagregister, men udgiveren har ogsaa nedlagt et stort arbejde i udarbejdelsen af en reel sagoversigt, ordnet systematisk i 11 grupper. Dette er afgjort en fortræffelig idé, hvorved en samlet behandling af sådanne vigtige sider af det middelalderlige kulturliv i høj grad lettes. Naturligvis er disse dokumenter særlig rige på enkeltheder vedrørende kirkernes udstyr, den daglige gudstjeneste, samt skole- og bogvæsen, hvad der jo hænger sammen med, at det store flertal af de bevarede

¹⁾ Fra tiden før 1250 er kun bevaret to testamenter.

testamenter skyldes gejstlige, for det meste af høj rang; men også sådanne ting som hjemmenes udstyr, landhusholdningerne, klædedragt og våben hos de fornemme i samfundet findes der her rigt stof til belysning af. Overhovedet giver materialet os oplysning om mange forhold, som det øvrige middelalderlige kildestof (med undtagelse af folkeviserne) for en stor del tier om, og det er saaledes et uvurderligt gode for kulturhistorien, at disse gamle stormænd har ladet deres sidste vilje optegne så udførligt.

Denne omhu hænger nu åbenbart sammen med den store religiøse og moralske betydning, som Middelalderen tildelte denne uddeling af „sjælegaver“ ikke blot til kirke, præst og fattige, men også til de pårørende: slægt, venner, tyende o. s. fr. Tilsvarende scener med mundtlig fordeling af „sjælegaver“ forekommer adskillige steder i folkeviserne¹⁾; og her møder vi endog flere steder det ejendommelige træk, at der ikke blot disponeres over døde genstande, men at den døende fæstemand eller hans slægt søger at hævde sig en vis ret til at råde over fæstemøens ny giftermål, således, at hun bliver i slægten²⁾.

Gaverne til kirker og klostre samt til de fattige hænger jo nøje sammen med tidens religiøse opfattelse³⁾; men også gaverne til de pårørende må ses i lys af de gamle forestillinger af halv religiøs, halv moralsk oprindelse, der i datiden gjorde husstand og slægt til langt fastere sammenknyttede enheder end nutiden kender. I al fald er det karakteristisk, at ordet *sjælegave* både i folkeviser⁴⁾ og senere⁵⁾ anvendes om sådanne testamentariske gaver; man skulde herefter næsten tro, at også disse gaver i Middelalderen regnedes med til de fortjenstfulde gerninger, som lønner sig i det andet liv.

¹⁾ F. eks. Sv. Grundtvig, Danm. gl. Folkeviser nr. 84 A 21—27. B 32—39, o. s. fr. 328, 10—14.

²⁾ Jfr. Grundtvig, D. g. F. nr. 47 A 23. 82 A 38. B 51—55. C 47—49. 325 B 38 m. fl.

³⁾ Jfr. Rørdam i Kirkehist. Saml. 5. R. I. 326 f.

⁴⁾ Grundtvig, D. g. F. 82 M 37. 328, 10, m. fl.

⁵⁾ Helsingør bys skifteprotokoller 1581 og 1592 (Provinsarkivet for Sjælland).

Samlingen slutter allerede med 1450, hvad der for så vidt er beklageligt; men da dette hænger sammen med den for Repertoriet satte tidsgrænse, må man jo håbe på en fremtidig fortsættelse. Indenfor den af udgiveren satte tidsgrænse gør samlingen fordring på at være fuldstændig og er det uden tvivl også; dog kunde man nære nogen tvivl om, hvor vidt et dokument som Nils Nilssøns (Grevesøns) disposition over sine ejendomme før hans pilegrimsfærd¹⁾ ikke skulde have været medtaget. Imidlertid er jo dokumentet for så vidt intet virkeligt testamente, som det refererer sig til udstederens pilegrimsfærd, og dets hovedindhold er en erklæring om, at han har solgt alt sit gods til brødrene i Esrom kloster; men hele brevets sidste halvdel består dog udelukkende af testamentariske bestemmelser, og det syntes derfor ikke urimeligt at medtage det blandt testamenterne, så meget mere, som det er ganske ene om at repræsentere denne art breve i Valdemar Sejrs tid; ti Lundediakonen Tyges testamente, der tidligere henførtes til 1238 (endnu så sent som hos A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr, s. 213) er endelig her kommet på sin rette plads, et hundrede år senere.

Tilslut må det være anm. tilladt at fremdrage nogle enkeltheder fra enkelte af de 11 grupper, som sagoversigten er inddelt i. At behandle dem alle vilde både gøre en anmeldelse alt for vidtløftig og ligge udenfor nærværende anmelders område. Der skal derfor kun her gøres opmærksom på, hvor meget nyt og interessant stof der gemmer sig under overskrifterne kirkevæsen (nr. 8), skolevæsen og bøger (nr. 9), landhusholdning m. m. (nr. 5); mindre righoldige er grupperne 6 (byvæsen og skibsfart) og 7 (statsliv, krigsvæsen og retsforhold). Gruppe 10 behandler mønt og mål. Hvor fortræffelig ideen med sådan en fyldig sagoversigt er, ses måske bedst af de to små grupper 1 (slægtskabsforhold) og 2 (livsstillinger); sligt vilde kun med stor vanskelighed have kunnet lade sig sammenstille ved hjælp af et almindeligt alfabetisk

---

¹⁾ Thorkelin, Dipl. Arnem, I. 113. Oversat i A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr, s. 202.

sagregister ¹⁾). Lad os et øjeblik dvæle ved sidstnævnte gruppe, der hovedsagelig omfatter det mandlige og kvindelige tyende. Disse dokumenter er vistnok — bortset fra folkeviserne — de eneste middelalderlige kilder, der nogenlunde hyppig indeholder træk til belysning af det i Middelalderen så betydningsfulde forhold mellem „herre“ og „svend“. At de fleste testamenter stammer fra højtstående gejstlige, har i denne sammenhæng næppe så meget at sige, da denne samfundsklasse næppe afveg synderlig fra de ligestillede blandt adelen med hensyn til det anselige svendehold; dog er det muligt, at et personel som de ret hyppig forekommende hårskærere, skaffere, kokke og løbere har været særlig talrigt hos de høje bisper og kanniker. Den almindelige „sjælegave“ til en svend er nu en hest (vel som regel den „grå ganger“, han selv har redet til stadighed) ²⁾. Dog forekommer naturligvis også gaver af penge, jordegods, naturalier til svendene; sjældnere får de noget af den afdødes våben. At disse svende stundom har været gifte, ses af et par steder, hvor ikke alene svenden selv, men også hans kone betænkes med en sjælegave. — Foruden alle disse „famuli“ forekommer der i ikke fuldt så stort tal „pueri“ (smådreng), der vel i det hele må opfattes som yngre udgaver af svendene; et steds tales der om „min smådreng og min anden svend“ (1372), et andet sted (1360) om „min svend og min anden smådreng“. Deres sjælegave er ligesom svendenes som regel den hest, de har redet; en smådreng, der (1391) får 10 mark sølv i sjælegave, siges udtrykkelig at få denne i stedet for sin hest, „som vi skænker vor frue dronningen“. Dog består deres sjælegave ikke sjælden i penge eller et klædningsstykke.

Vi skal dernæst omtale nogle enkeltheder fra den meget

¹⁾ Det må måske her være tilladt at indskyde den bemærkning, at i gruppe 1 synes stifbroder en altfor vag oversættelse af *frater uterinus*.

²⁾ Overhovedet forekommer der i disse testamenter mange heste, særlig stridsheste; hvilken pris man har sat på disse, fremgår ikke mindst af de ikke få egennavne for heste, som stoffet indeholder (sagoversigt s. 265).

indholdsrige gruppe 3: hus, bohav og hustøj, der også ligger anm.s studier nærmest. — Til vor viden om Middelalderens bygningsskik giver stoffet os desværre yderst sparsomme oplysninger. Der nævnes et par stenhuse (dog intet s. 174 ²), hvoraf et i købstad. Mærkelige er de to lange „radlinge“, der forekommer 1268 i fru Gros gård i Budorp; ordet betød i den senere Middelalder stuelænge, stuehus; men at der findes to sådanne ved samme gård, et i øst og et i vest, forekommer dog ret besynderligt. 1257 omtaler fru Ingerd den stue (stupa), hun har bygget på sin gård. Hvad der ellers omtales af bygningsrum, har mindre interesse, da det ikke giver ny oplysninger; der nævnes nogle (gejstlige) „kamre“, samt køkken og kælder, bagers og bryggers, for ikke at tale om (heste-)stalden. Af de 4 badstuer, der omtales, ligger de tre i Lund og Malmø. Selv om stoffet forøges med de få oplysninger, vi har andensteds fra ¹), er det da ikke muligt at faa noget virkeligt billede ud deraf; kun folkeviserne byder her et mere samlet stof, men af en så særegen art, at kun de almindeligste træk i billedet kan tegnes.

Mere tilfredsstillende er det at gå over til bohav og husgeråd, som er langt rigere repræsenterede i stoffet om end i meget ulige grad for de enkelte arters vedkommende. Af borde forekommer kun nogle få; det s. 207 nævnte *mensa serata* må vel være et låset kistebord; mon ikke den s. 59 forekommende *tabula* er et tavlebord ²)? Af stole findes kun en eneste (klapstol), hvad der jo hænger sammen med, at man i Middelalderen overvejende sad på vægfaste bænke. Derimod nævnes ikke få hynder og puder, hvoraf ganske vist mange ses at høre hjemme i de ret hyppig omtalte senge, men dog også nogle på bænkene. Mellem sengene savner man forøvrigt de s. 204 og 206 nævnte *cortinæ* (spærlagen), der

¹) F. eks. ved vi fra Lundekapitelets gavebog (ed. Weeke s. 139), at der ved midten af 13. årh. fandtes huse både af træ og af risfletning i Torna herred i Skåne.

²) Jfr. skrå for Knudsgildet i Malmø § 28, og i Storehedinge § 28: Si quis autem conviva circa tabulam vel aleas percussus ... Nyrop, Danm.s Gilde- og Lavsskraaer I s. 40, 52.

mindre heldigt er anbragte i sagoversigten mellem klæder og smykker. Af skabe forekommer nogle ganske enkelte eksemplarer; hovedmassen af de forekommende møbler er kister og skrin. Mellem disse findes en brudekiste — et ord, der også kendes fra folkeviser ¹⁾ og senere inventarer ²⁾ og betegner en kiste til brudens udstyr og medgift.

Sine steder kunde man ønske, at oversættelserne lidt mere medtog de gamle danske benævnelser; hvorfor ikke gengive *arca* og *latula* ved ørk og lade, *pelvis* ved mulling? Andre oversættelser træffer uden at være urigtige dog en lille smule ved siden af; når der således s. 178 forekommer en bryggekedel „*cum doleis et aliis instrumentis*“, bør dette vistnok rettelig gengives — i overensstemmelse med den stående vending i lidt senere inventarer —: „med bryggekar (ikke: spand) og al anden bryggerede“. *Sartago* betyder vist snarest pande; *olla* vistnok både potte og gryde. — *Lavatorium* synes snarest at betyde vandkande; *ydria* forekommer kun sammen med vandbækken (*pelvis*) og betegner altså det samme; *lavacrum* forekommer 1 gang sammen med vandbækken og betyder altså i al fald her vandkande; to andre steder forekommer det selvstændigt ³⁾. Det ses således, at der intet ord bliver tilbage til at betegne de i Middelalderen utvivlsomt overmåde almindelige kander (til drikkevare); men dette kan umulig være rigtigt. Både paralleller fra udlandet, middelalderlige billeder og inventarer samt folkeviserne ⁴⁾ viser, at kander har været yderst almindelige bordkar. Fejlen ligger

¹⁾ Jfr. Sv. Grundtvig, D. g. F. nr. 84 H 24, sammenlign nr. 62 v. 6 ff:

Jeg førte i eders bure
vel otte kister fulde.
De to var fulde af sobel og mår,
de to var fulde af dyrehorn.
De to var fulde af hviden sølv,
de to var fulde af røden guld.

²⁾ Helsingør bys skifteprotokoller 1612 (Provinsark. for Sjæll.).

³⁾ Ifølge Ducange kan disse ord dog også betegne andre kander; men selv om de også et enkelt sted skulde have denne betydning, er de i al fald for få til at repræsentere drikkekandernes sikkert betydelige antal. Jfr. nedenfor.

⁴⁾ Grundtv., D. g. F. nr. 68 A 4. 218 A 18. 354 A 19 m. fl. st.

da vistnok i, at *amphora* er oversat ved dunk i steden for ved kande; alene hyppigheden af dens forekomst taler for denne sidste oversættelse, der også stemmer godt med, at de fleste *amphoræ* ses at have været af tin, men nogle dog også af sølv; sølvkander er en velkendt ting, derimod hører man ellers ikke tale om sølvdunke ¹⁾).

Scutella s. 4 og 176 betyder næppe bæger, men småfad, tallerken (jfr. Ducange) ²⁾. — Det så hyppige *ciphus argenteus* svarer vist i de fleste tilfælde til det også i disse dokumenter foruden i de andre middelalderlige kilder meget almindelige: sølvskål; ordet bæger synes sjældnere i Middelalderen. Samme betydning har *crater*, og ordet *nap* fjerner sig næppe heller langt herfra ³⁾).

Det aller hyppigst forekommende drikkekar er hornet. Morsom er den hyppig forekommende naive latinske gengivelse af dyrehorn ved *cornu bestiale* (s. 161). Mellem hornene savner man dog de 5 „kløer“, der urigtig er opførte i sagoversigten mellem smykker; ti at klo el. gripsklo betyder drikkehorn, kan næppe være nogen tvivl underkastet og udtales udtrykkelig s. 185 („cornu dictum gripsklo“); herpå tyder også den plads, hvorpå disse „kløer“ nævnes, mellem horn, bordknive og andet bordtøj. Fra Norge kan andre eksempler fremdrages. 1366 nævnes i et skifte ⁴⁾ 2 drikkehorn, et sølvbundet do., en sølvbunden „kammersklo“ (gamsklo, gripsklo) med et lidet drikkehorn; 1387 forekommer blandt andre drikkekar 3 „gripenklawen met sulvere beslaghen“ ⁵⁾);

¹⁾ Den i sagoversigten til s. 208 henførte sølvkande synes ikke at forekomme på dette sted i teksten.

²⁾ Således også A. D. Jørgensen, Valdemar Sejr s. 185 f.

³⁾ 1498 låner ærkebisp Birger af Lundekapitlet blandt mange andre klenodier en sølvnap ved navn oksen, der senere betegnes som en bolle med låg. Hübertz, Aktstkr. t. Bornholms Hist. s. 36, 41—2. Det her og også andensteds (Dipl. Norv. I nr. 508. II nr. 668. IV nr. 989, jfr. Hildebrand, Sveriges Medeltid II s. 256) forekommende træk, at drikkekar bærer egennavne, genfindes mærkeligt nok ikke i selve testamenterne.

⁴⁾ Dipl. Norv. IV nr. 457.

⁵⁾ Dipl. Norv. I nr. 508.

ærkebisp Aslak Bolt ejede 1429 foruden 6 store sølvbundne horn 3 „kløer“ og et vædderhorn¹⁾; 1432 forekommer et stort horn og en klo, begge vel sølvbundne og forgyldte²⁾. Det har åbenbart tiltalt Middelalderens fantastiske åndsretning at tænke sig disse store „dyrehorn“ som kløer af et fantastisk fabeldyr som griffen; en bestemt hjemmel for denne opfattelse findes i Mandevilles rejse, hvor det hedder³⁾: „Der (ø: i Bokariet) ere og gribbe, som i den nedre del er skabte som løver og udi den øvre halvdel som en ørn. Item må I vide, at en gribbs krop er større end otte løver, og når han slar en hest, nød eller mand, havde han og oppå sig et fuldt harnisk, da fører han ham lettelig flyvendes hvort som han vil. Hans kløer ere som okse- eller kohorn; der plejer man at gøre drikkekar af, som meget gæve ere“. I England er endnu bevaret et langt, spinkelt, tyndt horn, der på kantbeslaget bærer indskriften: „Gryphi unguis“⁴⁾.

Blandt drikkekarrene hører uden tvivl også den s. 100 nævnte metalbeslagne nød på fod hjemme, skønt den i sagoversigten staar opført mellem smykker. Sydlandske nødder, (som „malebariske“ nødder og kokosnødder) anvendtes både i Middelalderen og i Renaissancetiden meget som drikkekar⁵⁾. Muligvis bør også det s. 7 nævnte sølvæble opfattes som et drikkekar; men dette er dog højst tvivlsomt; det er måske snarere noget i retning af „lugteæble“.

¹⁾ Dipl. Norv. V nr. 586.

²⁾ Dipl. Norv. V nr. 609.

³⁾ Lorenzens udg. s. 159.

⁴⁾ The illustrated Archaeologist II s. 33.

⁵⁾ Eksemplarer fra Renaissancetiden findes bl. a. i Nationalmuseet, jfr. Zeitschr. f. chr. Kunst IV 149; også et middelalderligt eksemplar, der har været anvendt som kirkekalk på Island, findes i Nationalmuseet; en sølvbeslagen kokosnød fra 1510 er afbildet i Proceedings of the Soc. of Antiq. of London 2. Ser. XVI s. 248. Også i svenske middelalderlige dokumenter nævnes sådanne nødder et par steder (Hildebrand, Sveriges Medeltid II s. 251), og de i norske dokumenter fra 14.—16. årh. ikke sjælden forekommende metalbeslagne „skurn“ og „skaller“ er vist overvejende sådanne sydlandske nødder, anvendte som drikkekar (Dipl. Norv. IV nr. 363. 457. V nr. 212. 597. 609. VIII nr. 528).

Det s. 185 forekommende *salserium* bør næppe oversættes ved saltkar, men ved „*salser*“ el. i diminutiv „*salsirken*“, et ord, der er yderst almindeligt i inventarer fra Middelalderens slutning og Renaissancetiden og er afledet af *salsa*, middelald. fransk *salce* = *sauce*, *suppe* ¹⁾. Det betyder altså en sauce- eller suppeskål.

Den følgende meget omfangsrige gruppe i sagoversigten er „klæder og smykker“. Den er ikke af mindre betydning end foregående, idet vi her finder en række enestående aktmæssige oplysninger om Middelalderens klædesæt, som på meget heldig måde supplerer den viden, vi har fra de middelalderlige billedlige fremstillinger. Her står først opregnet alle de forskellige arter delvis pragtfulde klædestoffer, som Middelalderens mennesker yndede at drapere sig i ²⁾; derefter følger alle de arter af skind, som vi også fra folkeviserne ved, at man gerne forede kapperne med — i den grad, at selve ordet *skind* blev énstydigt med *kappe*. At heller ikke linnedundertøj var en ukendt ting for Middelalderens stormænd, giver stoffet adskillige eksempler på. Blandt klædningsstykkerne med danske navne er kåberne de talrigste; morsomme er de direkte fra fransk og plattysk optagne ord *gartkors* (*garde-corps*, *vams*) og *hæmeth* (*hemmete*, *skjorte*). Et enkelt sted forekommer i overensstemmelse med moden c. 1400 metalprydelse (*smithær*) ³⁾ på kåbe og hat. I det hele kunde der fremdrages såre mange flere interessante enkeltheder; men allerede det hidtil omtalte er muligvis tilstrækkeligt til at give en forestilling om stoffets righoldighed og af udgiverens store fortjenester ved at have samlet, ordnet og udstyret det så fortræffeligt.

¹⁾ Det regelmæssig af *sal* afledede ord er *salaria* (se Ducange); der er derfor næppe nogen grund til med Ducange at være i tvivl om oversættelsen af *salsarium*, *salserium*.

²⁾ Mellem disse savnes dog del et par steder forekommende *baldekin* (af *Baldak* = *Bagdad*), der kun står opført under rubrikken kirkevæsen.

³⁾ At oversætte dette ord ved „*smederi*“ synes lidt søgt.

Jørgen Olrik.